

Ana Čović*

pregledni naučni rad
UDK 347.633
10.56461/rep250123.03.C

RAZVOJ USVOJENJA KROZ ISTORIJU I SAVREMENI PRAVNI I DRUŠTVENI IZAZOVI U OBLASTI ZAŠTITE DECE BEZ RODITELJSKOG STARANJA**

Apstrakt

U radu će biti opisan razvoj ustanove usvojenja kroz istoriju, od perioda gentilnih organizacija do donošenja buržoaskih građanskih zakonika. Takođe, biće analizirana zakonodavna rešenja u oblasti usvojenja u zakonodavstvu Kraljevine Jugoslavije, i to rešenja iz Srpskog građanskog zakonika, austrijskog Opšteg građanskog zakonika, mađarskog prava koje je važno u Vojvodini, kao i uticaj običajnog prava i šerijatskog verskog prava na ustanovu usvojenja. Nakon toga, u analizi zakonskih rešenja u periodu posle Drugog svetskog rata, napraviće se paralela između zakonskih rešenja koja je predviđao Zakon o usvojenju FNRJ iz 1946, Zakon o usvojenju SR Srbije iz 1976. godine, Zakon o braku i porodičnim odnosima iz 1980. godine i Porodični zakon Republike Srbije iz 2005. godine, kao i pregled uloga i zadataka stručnih lica organa starateljstva

* Doktor pravnih nauka, viša naučna saradnica, Institut za uporedno pravo u Beogradu, Srbija, e-mail: a.covic@iup.rs

Rad je primljen 5. marta 2023. godine, a prihvaćen za objavljivanje 17. aprila 2023. godine.

** Rad je nastao kao rezultat naučnoistraživačkog rada Instituta za uporedno pravo koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO u 2023. godini (evidencioni broj: 451-03-47/2023-01/200049 od 3. 2. 2023).

u fazama zasnivanja i sprovođenja usvojenja. Analizom zakonskih rešenja kojima se u Srbiji uređuje usvojenje, ali i propisa i iskustava drugih zemalja, sa ciljem podsticanja novih rešenja koja se mogu primeniti u domaćem pravnom sistemu, može se unaprediti zbrinjavanje dece bez roditeljskog staranja i poboljšati položaj usvojenika.

Ključne reči: prava deteta, usvojenje, deca bez roditeljskog staranja, usvojenik, usvojitelj, uporedno pravo.

I Uvod

Usvojenje je ustanova porodičnog prava i ustanova socijalne zaštite dece bez roditeljskog staranja kojom se formira roditeljski odnos između tuđeg maloletnog deteta (usvojenika) i punoletne poslovno sposobne osobe (usvojitelja). S obzirom na to da je pravo svakog deteta da odrasta u porodici koja ga voli i prihvata, najbolje je za dete da odrasta u okviru svoje biološke porodice. Ako iz nekog razloga nije moguće da dete živi sa svojim roditeljima, a istovremeno ne postoji mogućnost da se ono zbrine u porodici srodnika, usvojenje jeste sledeće najbolje rešenje, jer predstavlja trajni oblik zaštite koji detetu pruža mogućnost da u potpunosti izgradi osećanje pripadnosti i zajedništva sa usvojiteljima.

Konvencija o pravima deteta u članu 20 utvrđuje obavezu države da obezbedi posebnu zaštitu deci lišenoj roditeljskog staranja i da osigura smeštaj takve dece u odgovarajuće alternativne porodice i ustanove, a u članu 21 utvrđuje da usvojenje treba da bude izvedeno u skladu sa najboljim interesom deteta, uz saglasnost nadležnih vlasti i uz mere zaštite deteta.¹

Tokom istorije, cilj i karakter ustanove usvojenja su pretrpeli značajne promene. Ranije je cilj bio, pre svega, da se obezbedi potomstvo porodicama bez prirodnog potomstva, a usvojitelji su bili osobe bez dece i u dobi kada ih više nisu mogli imati. Afirmacijom prava deteta, primarni cilj usvojenja postaje zbrinjavanje deteta bez roditelja. Dozvoljava se usvajanje osobama koje imaju svoju decu i onima koji su dovoljno mladi da ih mogu imati, a postepeno se zabranjuje usvajanje punoletnih osoba. Uvodi se potpuno usvojenje, sa ciljem da se dete što potpunije integriše u novu porodicu, budući da ulazak deteta u porodicu predstavlja početak intenzivnog odnosa koji bi trebalo da traje ceo život.

U Srbiji biološka ili zdravstvena prepreka jeste jedan od osnovnih razloga zbog kojih se parovi odlučuju da usvoje dete. Praksa centara za socijalni rad pokazuje da oni, najčešće, traže samo zdravu decu. Decu sa smetnjama u razvoju ili nekim

¹ Konvencija o pravima deteta, UN, 1989. godine (*Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 15/1990 i *Službeni list SRJ*, br. 4/96 i 2/97).

stepenom invaliditeta ne želi uglavnom niko. U svetu je ovaj problem rešen subvencijama, pa se tako roditelji koji usvoje ovu decu delimično oslobađaju poreza, primaju novčane naknade ili imaju olakšice prilikom podizanja kredita.

Broj dece koja ostaju bez roditeljskog staranja svakodnevno se povećava, usled ratova, prirodnih katastrofa i raznih epidemija, a nekad, nažalost, zbog roditelja koji deci ne pružaju ljubav i siguran dom za odrastanje. U okolnostima porodičnog nasilja ili bolesti roditelja od šizofrenije, psihoze i drugih mentalnih bolesti, ukoliko se roditelj ne liši potpuno poslovne sposobnosti, roditeljskog prava ili prava da odlučuje o pitanjima koja bitno utiču na život deteta, dete ne može biti usvojeno, a postupci i kada se pokrenu traju vrlo dugo, zbog teškoća u prikupljanju dokaza i njihovog adekvatnog prezentovanja na sudu, zbog čega se često dešava da dete postane punoletno pre okončanja sudskog postupka.²

U nastavku rada biće dat pregled razvoja ustanove usvojenja kroz istoriju i mogući načini za unapređenje položaja deteta bez roditeljskog staranja danas, uzimajući u obzir i uporednopravna zakonska rešenja u ovoj oblasti. Pošto se pravnim aktom o zasnivanju usvojenja celokupan život i okruženje deteta, ali i usvojitelja, menjaju, neophodno je odgovoriti na pitanje koji su nedostaci u postojećem sistemu i na koji način se oni mogu prevazići, a postojeća rešenja unaprediti.

II Oblici zaštite deteta bez roditeljskog staranja i aktuelni izazovi

Donošenjem Konvencije o pravima deteta, na globalnom nivou u poslednjim decenijama 20. veka, posebna pažnja posvećena je usvojenju kao obliku zaštite dece bez roditeljskog staranja. Pravnim putem se formira veštački roditeljski odnos i usvaja tuđe maloletno dete, sa ciljem zaštite njegovih interesa. Nebiološki roditelji pravnim putem postaju roditelji i stiču roditeljska prava prema usvojeniku koji na ovaj način dobija roditelje. Nezavisno od toga da li se nadležni

² Svakodnevne pojave nasilja nad decom i sve više novih manifestacija i pojava oblika ispoljavanja nasilja (fizičko, psihičko, seksualno nasilje, zanemarivanje, zastrašivanje, uskraćivanje ljubavi) često se prikrivaju podvođenjem pod kategoriju "porodičnog vaspitanja". Nasilje u porodici nad decom je posebno težak vid ispoljavanja nasilničkog ponašanja sa razarajućim posledicama po porodicu i po decu, jer i kada nisu direktno ugrožena, na decu posebno utiče i to što su svedoci nasilja u porodici. U takvim porodicama deca imaju problem ponašanja sa emotivnim i kognitivnim problemima, koji mogu da traju do odraslog doba. Nasilje u porodici čije su žrtve deca, postaje veoma ozbiljna i složena pojava sa pravnog, sociološkog, psihološkog, etičkog i kulturnog stanovišta, i iako formalno žive sa roditeljima, ta deca nemaju uslove za pravilan psiho-fizički razvoj. Vid. A. Čović, "Nasilje nad decom - pojavni oblici i mere zaštite", u: *Nasilje u Srbiji - uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije* (ur. D. Kolarić), Kriminalističko-policijska akademija-Fondacija "Hans Zajdel", Beograd 2014, 368-382.

organ za sprovođenje postupka usvojenja u svemu pridržava propisane procedure, često u praksi inventivnost života usporava proceduru ili usvojenje postaje, pre ili kasnije, problem i teret za usvojenika i za usvojitelja. Ovo iz razloga što odlučivanje o sudbonosnim pitanjima, kao što su usvojenje deteta i konstituisanje roditeljskog prava, nije isključivo stvar procedure i kvaliteta iste, već zavisi i od iskustvene procene, koja treba da "pogodi" ispravnost donete odluke kojom će neko dobiti roditelje ili postati roditelj, pa se može reći da je reč o socio-psihološkom sagledavanju podobnosti usvojenika da bude usvojen od strane određenih lica i podobnosti usvojitelja da usvoje konkretno određeno dete.

Takođe, postoji velika dilema u vezi sa pitanjem da li je potpuno usvojenje bez prava usvojenika da poseduje informacije o svom poreklu i ostvari veze sa biološkom porodicom prevaziđen model, odnosno da li su u pravu autori koji smatraju, da potpuno usvojenje ne mora da isključuje pravo deteta na kontakt sa biološkim roditeljima, budući da u periodu odrastanja maloletnog deteta, iako su usvojitelji, možemo reći, za sebe realizovali roditeljsko pravo, može postojati potreba da se nastavi neki oblik i forma kontakata sa biološkim roditeljima.³ Prema dosadašnjim sprovedenim istraživanjima ovakav koncept tzv. otvorenog usvojenja kvalitetnije bi se odrazio na razvoj usvojenika, pod uslovom da postoji brižljivo i pažljivo izbalansiran i isplaniran odnos sa usvojiteljima i biološkim roditeljima.⁴ Potpuno usvojenje koje u sebi sadrži i kontakt sa biološkim roditeljima, upotpunilo bi i obogatilo glavnu svrhu usvojenja - zaštitu interesa deteta. Moglo bi se zamisliti da se dogodi da u određenim situacijama roditelji požele detetu da učine neki poklon ili da mu obezbede bolje obrazovanje, zbog čega uvek treba imati u vidu da zakon često ne može da predvidi i normira sve životne situacije, budući da je život nepredvidiv i inventivniji i od najinventivnijeg zakona. Takođe, kompleksan proces kao što je usvojenje, teško se može staviti u kalup i rešavati po nekoj unapred određenoj i rigidnoj šemi, s obzirom na to da je priča svakog deteta, njegovih roditelja i usvojitelja priča za sebe. Osnovno pitanje koje se ovde postavlja jeste da li iko ima pravo da detetu promeni identitet i onemogući mu kontakt sa biološkim roditeljima, pod plaštom velike brige države i društva za njegovu sudbinu, i da li se na ovaj način krše elementarna ljudska prava deteta.

Prema postojećim podacima, samo deset odsto dece iz Stacionara za majku i dete u Zvečanskoj u Beogradu, jesu kandidati za usvojenje, jer ih toliko ima regulisan

³ Vid. A. Čović, D. Čović, Izbor koncepta usvojenja sa aspekta zaštite prava deteta na saznanje svog porekla, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 145(2013), 635-652.

⁴ Isto.

porodičnopравни status. Ostali su u domu jer se roditelji o njima ne staraju zbog bolesti, siromaštva, nasilja, a sudskim putem nisu lišeni roditeljskog prava niti sami žele da potpišu saglasnost za usvojenje. U proseku, za jedno dete konkurišu tri roditeljska para, a svega trećina dece koja čeka na usvojenje mlađa je od dve godine, trećina ima između tri i pet godina, a trećina je starija od šest godina, te postoji raskorak između želja i mogućnosti, jer gotovo svi potencijalni usvojitelji žele bebe koje su zdrave i po mogućnosti srpskog porekla. U toku 2022. godine u Srbiji je usvojeno 89 dece, od kojih je 10% dom pronašlo u inostranstvu, a u jedinstvenom registru resornog Ministarstva za brigu o porodici i demografiju nalazi se 814 potencijalnih usvojitelja i 280 dece podobne za usvojenje.⁵ Inače, svako drugo dete koje se nalazi u bazi podataka ima poremećaje u razvoju. Iako Porodični zakon dozvoljava da i samohrani roditelj usvoji dete, godišnje se u proseku realizuje jedno takvo usvojenje, i tada je u pitanju dete sa određenim razvojnim poteškoćama, ili romska deca za koju parovi uglavnom nisu zainteresovani.

Čini se da kao društvo u celini nismo svesni kompleksnosti pojave dece bez roditeljskog staranja i nužnosti potpunijeg sagledavanja uslova koji uzrokuju potrebu za društvenom intervencijom, jer sistem socijalne zaštite ne reaguje preventivno, već dopušta brojnu reprodukciju unapred neželjene i odbačene dece. Sa druge strane, sve više parova se suočava sa problemom neplodnosti. U Evropi oko 25 miliona ima problem sa neplodnošću, a u Srbiji svaki šesti par, a prema nekim procenama čak i svaki treći par, preciznije oko 400.000 parova vodi borbu sa sterilitetom.⁶ Fiziološki uzrok neplodnosti prisutan je kod muškarca u 20-30%, kod žene u 20-35%, dok se kod 25-40% parova problem nalazi kod oba partnera; u Evropi se prema podacima izvrši 1058 biomedicinski potpomognutih oplodnji na milion stanovnika, dok se u nekim zemljama poput Belgije, Holandije, Islanda, Norveške, Slovenije i Švedske procenjuje da je oko 3% ukupno rođenih beba začeto na ovaj način (u SAD je taj procenat manji od 1%).⁷ Može se zaključiti da se procentualno mali broj parova u Srbiji odlučuje na pokušaj da roditeljsku ulogu realizuje putem usvojenja deteta.

⁵ Euronews Srbija, Usvajanje čeka 280 dece: Neki mališani nikada ne nađu roditelje u Srbiji, jedina šansa su im usvojitelji iz inostranstva, Euronews Serbia, 12. februar 2023, <https://www.euronews.rs/srbija/drustvo/77365/usvajanje-ceka-280-dece-neki-malisani-nikada-ne-nadu-roditelje-u-srbiji-jedina-sansa-su-im-usvojitelji-iz-inostranstva/vest>.

⁶ Z. Mršević, *Analiza uslova i načina ostvarivanja biomedicinski potpomognute oplodnje u Srbiji*, Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd 2020, 3, 8.

⁷ Isto.

Naše zakonodavstvo poznaje i hraniteljstvo i starateljstvo kao oblike zaštite dece bez roditeljskog staranja. U teoriji i praksi preovlađuju mišljenja, da je institucionalni domski smeštaj poslednja opcija koju treba izabrati, u situacijama kada se detetu bez roditeljskog staranja obezbeđuje zaštita.

Hraniteljstvo⁸ kao oblik zaštite dece bez roditeljskog staranja ima sličnosti sa ustanovom usvojenja, ali je ključna razlika u odnosu na usvojenje ta što se hraniteljstvom ne zasniva srodnički odnos između hranitelja i hranjenika, već se dete samo privremeno smešta u drugu porodicu radi zbrinjavanja. Po punoletstvu kada detetu istekne pravo na hraniteljski smeštaj, ono uglavnom ostaje samo i za njega od tog trenutka više niko nije odgovoran, zbog čega se dete često suočava sa velikim poteškoćama u rešavanju egzistencijalnih problema. Odluka o upućivanju deteta u hraniteljsku porodicu koju donosi organ starateljstva, može biti predmet preispitivanja u upravnom i u sudskom postupku. Hraniteljstvo se primenjuje u situacijama kada roditelji privremeno ili trajno ne mogu da obavljaju svoju dužnost, zbog bolesti, izdržavanja kazne zatvora, ili usled toga što su lišeni roditeljskog prava ili su umrli ili nestali, a u hraniteljsku porodicu se najčešće smešta jedno ili više dece iz istog braka, ukoliko je to moguće.

Starateljstvo⁹ kao oblik zaštite dece bez roditeljskog staranja, za svrhu ima da se zbrinjavanjem, vaspitavanjem i obrazovanjem, obezbedi razvoj ličnosti maloletnika i zaštita njegovih imovinskih prava i interesa, ali staratelj dete ne izdržava, nije dužan da ga primi u svoju porodicu i nije u obavezi da ima stalni kontakt sa njim, već pre svega brine o pravno-ekonomskim problemima deteta. Staralac može biti fizičko lice, ali i pravno, u slučaju kada je dete smešteno u bolnicu ili u dom za nezbrinutu decu. Tada ulogu staraoca mogu obavljati bolnica ili dom. Staralac je dužan da organu starateljstva dostavlja tri vrste izveštaja i to redovni svake godine, vanredni kada dete stekne određenu imovinu ili kada dođe do većih troškova, a nakon prestanka starateljstva, nezavisno od razloga prestanka, staralac dostavlja izveštaj u kome se navodi kompletna imovinska struktura prava i obaveza deteta.

III Razvoj usvojenja od perioda gentilnih organizacija do donošenja buržoaskih građanskih zakonika

Usvojenje je ustanova koja se pojavljuje u periodu gentilne organizacije kad još uvek nisu postojali pravo i pravni poredak i u tom sociološkom smislu, ono i

⁸ Čl. 110-123 Porodičnog zakona, *Službeni glasnik RS*, br. 18/2005, 72/2011 i 6/2015.

⁹ Čl. 124-144 Porodičnog zakona.

danas postoji kod pojedinih plemena Australije i Afrike. Kako Morgan navodi, za varvare nižeg stepena razvoja, rob nije imao nikakvu vrednost, jer je zbog niskog stepena razvoja proizvodnih snaga, rezultat njegovog rada mogao biti samo sopstveno prehranjivanje, ali ne i donošenje bilo kakve koristi gospodaru, te su iz tog razloga zarobljenike ubijali, ponekad ih jeli, a po potrebi uzimali u svoj rod kao braću i sinove.¹⁰ Rodovsko društveno uređenje nametalo je prvenstvene interese gena, odnosno roda, pa su interesi usvojenika i usvojioca bili zapostavljeni u odnosu na interese i potrebe društvene zajednice. Usvojenjem su se dobijala prava gena i nacionalnost plemena, a sam akt usvojenja je bio religiozna ceremonija u plemenskoj skupštini, nakon čega je adoptirani najčešće zauzima mesto poginulog u porodici. Posebna vrsta usvojenja koja se sreće u vreme gentilne organizacije je u vezi sa krvnom osvetom, kada je ubica, koji je pripadnik drugog gena, mogao da izbegne krvnu osvetu ukoliko bi bio usvojen u gens ubijenog, tako što bi ustima dodirnuo grudi majke ubijenog.¹¹ Grudi bilo koje žene su se dodirivale da bi se zasnovalo usvojenje u gens begunca ili progonjenog lica koje traži zaštitu kod Arabljana i stanovnika Kavkaza.¹² Može se zaključiti da je usvojenje za cilj imalo, pre svega, jačanje kolektivne radne i odbrambene sposobnosti.

Rimska porodica je bila patrijarhalna sa velikim brojem dece. Prvobitnu bračnu zajednicu u Rimu, sačinjavali su braća sa svojim ženama i njihovim potomcima, a od vremena XII tablica, porodica se sastojala isključivo od jednog bračnog para i njihovih potomaka. Članovi porodice su bili međusobno povezani verskim vezama, interesnim vezama, ekonomskim vezama, jer se u zatvorenoj kućnoj privredi nije moglo opstati bez porodice, pa se može reći da primitivna prava ne oblikuju porodicu, već se služe njom pri regulisanju društvenih odnosa.¹³ Porodica je predstavljala skup lica i stvari podređenih jednoj volji, ocu porodice, kome je pripadala porodica i sva vlast nad njom.

Usvojenje u starom Rimu je preraslo u sredstvo zaštite interesa pojedinca (usvojioca) i njegove porodice i prestalo je da služi interesima roda – gena. Cilj usvojenja postaje produženje porodice i porodičnog kulta, a i prelazak imovine *pater familiasa* bez potomstva na usvojenika, budući da je gašenje porodičnog

¹⁰ A. Prokop, *Porodično pravo – Usvojenje*, Informator, Zagreb 1970, 9; navedeno prema L. Morgan, *Die Urgesellschaft*, Stuttgart 1920, 68.

¹¹ *Isto*.

¹² *Isto*, 10. Po ovome se vidi da je akt usvojenja u kome se kao usvojitelj pojavljuje žena, stariji od akta usvojenja u kome se kao usvojitelj pojavljuje muškarac.

¹³ Vid. D. Smiljanić, *Brak kroz istoriju*, Narodna knjiga, Beograd 1955.

kulta bila tragedija koja se mogla izbeći jedino usvojenjem.¹⁴ Usvojenjem su se mogli postići i politički ciljevi, kada npr. patricije usvoji plebejca, koji je na taj način sticao bolji društveni položaj i uspješniju karijeru, a vladari su putem usvojenja mogli obezbediti naslednika prestola. Može se zaključiti da se usvojenjem u to doba nije obezbeđivala društvena funkcija zbrinjavanja dece bez roditeljskog staranja, već su se ostvarivali interesi i ciljevi usvojioca.

Rimsko pravo je poznavalo dve vrste usvojenja:¹⁵

1. Adrogacija se obavljala u bratskoj (kurija) skupštini *lege curiata*, zbog specifične forme i učešća građana Rima. Mogao je biti adrogiran samo odrastao muškarac *sui iuris*, jer je jedino on mogao osnovati novu porodicu, produžiti postojeću i vršiti očinsku vlast nad ženom i decom. Kurija je bila isto što i u Grčkoj fratrija, više gentilna organizacija, a gensovi su bili organizovani tako što se srodstvo računalo po muškoj liniji. Postojalo je privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, ali je postojalo i kolektivno vlasništvo, pre svega nad zemljištem. Usvojenje je, pre svega, značilo da jedan gens gubi deo svojih proizvodnih snaga u korist drugog gena, pa zbog toga usvojenje nije stvar pojedinca, već nešto što se tiče gensova i kurija. Zbog toga se govori o kolektivnom dejstvu adrogacije. Žene i maloletnici nisu mogli biti adrogirani, kao ni plebejci, a od perioda Republike uz neka ograničenja, dopušta se i usvajanje žena. Vremenom su se sadržaj i forma adrogacije promenili, pa je bila dozvoljena adrogacija uz ispunjenje određenih pretpostavki: da je adrogant lice bez bioloških, bračnih potomaka; da je navršio 60 godina života, pa zbog starosti očigledno neće imati vlastitih potomaka; da je razlika u godinama između adroganta i adrogata najmanje 18 godina. Cilj ovakvih ograničenja bio je očuvanje

¹⁴ Kult predaka je značio da svaki *pater familias* posle svoje smrti postaje božanstvo koje poštuju njegovi naslednici. Ako otac ima nekoliko sinova, oni će posle njegove smrti postati starešine tri nove porodice, ali će sve te nove porodice poštovati kao božanstvo zajedničkog pretka, kao i sve druge zajedničke pretke. Te porodice će biti povezane vezom koja se zove agnata. Starešina porodice je jedini mogao da poseduje stvari, imovinu i prava i sve što članovi porodice ili robovi steknu, pripadalo je njemu. U drugoj polovini republike su njegova prava donekle ograničena, na taj način što je bio izložen moralnom sudu javnosti, prijatelja i cenzora. Do opadanja njegove vlasti dolazi usled jačanja države i institucija prava, koje su za sebe želele veću moć upravljanja nad ljudima. Rimljani porodično pravo nisu smatrali posebnom granom prava, već su ga svrstavali u deo prava koji se odnosi na lica (*ius quod ad personas pertinet*).

¹⁵ D. Kurupparachchi, Adoption; Comprehensive Comparison Between Roman Law Of Adoption And Its Characteristics In Present Adoption Law, Chambers Tool Kit, <https://chamberstoolkit.com/roman-law/adoption-comprehensive-comparison-between-roman-law-of-adoption-and-its-characteristics-in-present-adoption-law/>.

imovine za biološke potomke, čija su prava usvojenjem mogla biti ugrožena. U doba Justinijana adrogat je morao biti lice *sui iuris* koji je morao ispunjavati materijalne uslove za adrogaciju, a žene su se takođe mogle adrogirati. Adrogat je usvajanjem gubio status *sui iuris*, jer je dolazio pod vlast adroganta i postajao osoba *alieni iuris*.¹⁶

2. Rimsko pravo je poznavalo adopciju muških i ženskih lica, maloletnih ili punoletnih. Adopcija je stara i izuzetno rasprostranjena pravna ustanova, koja je kod mnogih naroda imala različite oblike: kod Germana oblik pobratimstva - usvojenja za brata, kod Vavilonaca ugovor o uzajamnom pomaganju i staranju, itd.¹⁷ Kada se patrijarhalna porodica učvrstila kao proizvodna jedinica sa privatnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju, interes gensa je prešao u drugi plan. Ovaj vid usvojenja se vršio u komplikovanoj formi, koja je imala za cilj da potvrdi da je *pater familias* imao vlast nad decom, koja je skoro bila istovetna sa vlašću nad stvarima. Ukidanje očinske vlasti se vršilo putem prividne prodaje sina tri puta, posle čega je magistrat sina dosuđivao adoptantu. Kod adopcije žena, uglavnom se vršila jednokratna prividna prodaja. Nakon toga, otac, dete i usvojitelj su odlazili do pretora gde je usvojitelj tvrdio da je to dete njegovo, otac nije osporavao, a pretor je dete dosuđivao usvojitelju.¹⁸ Uočava se sličnost sa prenosom prava svojine na stvarima. Usvojiti se mogu muška i ženska lica, dorašla i nedorašla, patriciji i plebejci.¹⁹ Adopcija postaje pravni posao između dva lica, a u prvom planu je interes pojedinca i njegove porodice. I adrogacija i adopcija imaju klasno obeležje i služe, pre svega, očuvanju robovlasničkih porodica, pa iz tog razloga ove ustanove sitnim seljacima nisu bile potrebne niti su ih oni koristili.

Za vreme Justinijana razlikovalo se potpuno usvojenje (*adoptio plena*) i nepotpuno usvojenje (*adoptio minus plena*). Potpuno usvojenje se odnosilo na usvojenje descendenta (vanbračno dete, unuk) koji je sticao nasledna prava prema adoptantu. Nepotpuno usvojenje se odnosilo na adopciju lica koje nije

¹⁶ Adrogant je sticao i imovinu adrogata i to samo za uživanje ali ne i pravo svojine. Adrogat je imao pravo nasleđa imovine adroganta i njegovih srodnika, a adrogant i njegovi srodnici su imali intestatsko (zakonsko) nasledno pravo prema adrogatu. A. Prokop, *n. delo*, 11-13.

¹⁷ Opširnije o tome *Beleške po predavanjima Dragomira Stojčevića, Rimsko pravo*, Odbor za udžbenike stručnog udruženja studenata prava, Beograd 1947, 116. Ističe se da adopcija vodi poreklo iz matrijarhata kada su deca ostajala u porodici majke, a otac je, ukoliko je želeo da dete bude sa njim, morao da ga adoptira.

¹⁸ *Isto*, 117.

¹⁹ A. Prokop, *n. delo*, 13-14.

descendent i adoptirani je sticao nasledno pravo prema adoptantu, ali adoptant nije imao nasledna prava prema adoptiranom licu. U oba slučaja adopcija je bila moguća samo ako su u pitanju lica *alieni iuris*.²⁰

Institut usvojenja u starom Rimu je kasnije prihvaćen kao preteča izgradnje modernih sistema usvojenja i to počev od buržoaskih građanskih zakonika pa do savremenih zakona. Za vreme feudalizma usvojenje je bilo pod snažnim uticajem crkvenog prava koje nije podržavalo institut usvojenja, pa se ne sreću tragovi adopcije. Propisi rimskog prava su bili recipirani u drugim delovima Evrope, ali se to ne odnosi i na propise koji se tiču usvojenja, verovatno i iz razloga što je postojao crkveni brak, pa se legitimno potomstvo priznavalo samo iz ovakvih brakova.²¹

Vremenom, već u buržoaskom pravu, ustanova usvojenja postaje društveno prihvatljiva, jer je za prevashodni cilj imala produženje porodice lica bez bioloških potomaka, što ukazuje na veliki uticaj kasnog rimskog prava u ovoj oblasti. Zato jedna od ključnih pretpostavki za usvojenje, u vreme buržoaskog prava, postaje odsustvo biološke dece kod usvojitelja.²² Druga materijalna pretpostavka u buržoaskom pravu su određene godine života usvojioca i to uglavnom navršenih 50 godina života. Smatralo se, da se u tim godinama izvesno može pretpostaviti da usvojitelj neće dobiti vlastite potomke, te da je nužno omogućiti mu produženje njegove porodice. Ovom starosnom granicom, štitila su se i nasledna prava biološke dece usvojioca koja su mogla biti ugrožena. Uslov koji se odnosio na godine usvojitelja se postepeno liberalizovao i starosna granica se vremenom snižavala. Ova koncepcija usvojenja se razlikuje od koncepcije koja će preovladati u zakonicima koji su doneti nakon Prvog i Drugog svetskog rata, usled činjenice da je veliki broj dece u tim ratovima ostao bez roditeljskog staranja.

Ovako postavljena starosna granica, postala je prepreka za zbrinjavanje velikog broja dece, koja su se u to vreme pojavila kao ratna siročad. Takođe, u poznijim godinama, usvojitelji su gubili motiv da se usvojenje realizuje, zbog čega se pristupilo snižavanju starosne granice za usvojitelje.²³ Nacistički i fašistički zakoni, pre svega nemački i italijanski, zahtevali su da usvojitelj i usvojenik

²⁰ Isto, 14.

²¹ Isto, 15.

²² Tako npr. *Code Napoleon* iz 1804. god., italijanski *Codice civile* iz 1865, Nemački građanski zakonik iz 1896, Švajcarski građanski zakonik 1907.

²³ Engleska je Zakonom o usvojenju iz 1950. i 1958. godine odredila da se može usvojiti samo osoba do 21. godine.

moraju pripadati arijevske rasi ili veri, a u nekim američkim državama nije bilo moguće usvojenje crnca od strane belca i obrnuto.²⁴

Može se zaključiti da neka buržoaska zakonodavstva, tek sredinom dvadesetog veka, počinju da propisuju usvojenje isključivo maloletnih lica u skladu sa nametnutom potrebom zbrinjavanja dece bez roditeljskog staranja. Ovo moderno shvatanje usvojenja, proizlazilo je iz novog pristupa svrsishodnosti i potrebe društvenog zbrinjavanja dece. Sa druge strane, zakonodavstva socijalističkih zemalja su u samom početku institut usvojenja normirala kao institut za zbrinjavanje i zaštitu maloletne dece, pa su u tom smislu sve države imale odredbu o nužnosti korisnosti usvojenja za maloletnika, osim Mađarske koja je zahtevala da usvojenje ne sme biti štetno za usvojenika, odnosno za javni interes.

IV Usvojenje u zakonodavstvu Kraljevine Jugoslavije

Pravni sistem u Kraljevini Jugoslaviji činilo je šest različitih pravnih područja.²⁵ Krivični zakonik i zakoni o krivičnom i parničnom postupku doneti su tokom trajanja režima diktature (1929), dok Građanski zakonik nije donet do kraja trajanja Kraljevine Jugoslavije.

²⁴ A. Prokop, *n. delo*, 20.

²⁵ Na teritoriji u nadležnosti Kasacionog suda u Beogradu i apelacionih sudova u Beogradu i Skoplju, važili su pravni propisi nekadašnje Kraljevine Srbije, ukoliko nisu bili izmenjeni odredbama propisa koji su doneseni u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Na pravnom području Vojvodine važno je uglavnom mađarsko pravo, koje se primenjivalo pod uslovom da nije bilo u suprotnosti sa propisima zakonodavstva nove države. Na delu teritorije Vojvodine koji je pre pripadao Vojnoj granici, važno je austrijsko pravo pod istim uslovima kao mađarsko. To je bilo područje nadležnosti Okružnog suda u Pančevu i sreskih sudova u Banatskom Karlovcu, Beloj Crkvi, Kovinu, Titelu i Žablju. Crnogorsko pravno područje činila je teritorija nadležnosti Velikog suda u Podgorici, a na njemu se primenjivalo pravo nekadašnje Kraljevine Crne Gore. Bosansko-hercegovačko pravno područje obuhvatalo je teritoriju Bosne i Hercegovine, odnosno teritoriju nadležnosti Vrhovnog suda u Sarajevu i na ovom području, važno je austrijsko pravo, dok je za muslimane u oblasti bračnog prava važno isključivo šerijatsko pravo. Hrvatsko-slavonsko područje obuhvatalo je teritoriju bivše Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, bez Dalmacije, Istre i Međumurja. Na ovom području, važno je novelirano austrijsko pravo. Dalmatinsko-slovenačko pravo obuhvatalo je Dalmaciju sa ostrvima Pagom, Rabom i Krkom, područje kotara Kastav i Sloveniju. G. Drakić, "Građansko pravo na vojvođanskom pravnom području u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca", u: *Harmonizacija građanskog prava u regionu* (ur. D. Marković Bajalović), Istočno Sarajevo 2013, 108, 109.

1. Usvojenje u Srpskom građanskom zakoniku

Srpski građanski zakonik je donet 1844. godine i u desetak paragrafa je definisao ustanovu usvojenja (par. 136-147), a u članu 148. normira se posestrimstvo i pobratimstvo.

Redovno usvojenje je bilo potpuno usvojenje i bio je najrasprostranjeniji oblik usvojenja u kome je uspostavljan roditeljski odnos između usvojioca i usvojenika. Usvojenik je bio u potpunosti izjednačen sa rođenom decom usvojioca (čl. 137). Kod nepotpunog usvojenja, njegov sadržaj se određivao posebnim ugovorom (čl. 143). Treći oblik usvojenja bilo je hranjenišvo (čl. 144), ali je zbog svoje specifičnosti bilo definisano kao posebna i samostalna ustanova porodičnog prava. Takođe, pobratimstvo i posestrimstvo, kojima se ugovorom mogao zasnovati odnos jednak odnosu brata i sestre, vremenom su izgubili svoj porodičnopravni značaj.

Postojala su određena odstupanja u ustanovi usvojenja po Srpskom građanskom zakoniku u odnosu na rešenja tadašnjih zakonika evropskih država. Zakonik je predviđao mogućnost usvojenja dece od strane lica sa decom, iako je takvo rešenje ugrožavalo intestatsko pravo nasleđivanja bioloških potomaka usvojioca, te je iz tog razloga zakonsko rešenje bilo predmet kritika. Smatralo se da je učinjena nepravda biološkoj deci usvojitelja. Takođe, moglo se desiti da ženski potomak usvojioca ostane bez nasleđa, jer je muški usvojenik nasleđivao u vremenu neravnopravnog položaja muške i ženske dece.²⁶ Usvojitelj je moglo biti lice koje je imalo 21 godinu i potpunu poslovnu sposobnost, a zahtevalo se da razlika između usvojitelja i usvojenika bude najmanje 15 godina (čl. 140). Usvojiti su mogli i muškarci i žene bez obzira na pol usvojenika, s tim da je žena morala imati saglasnost muža. Ako bi muž odbio davanje saglasnosti ženi, ona se mogla obratiti sudu radi dobijanja odobrenja za vršenje usvojenja.

Usvojenje punoletne žene u braku podrazumevalo je pristanak njenog supruga, ali za usvojenje punoletnog oženjenog muškarca uslov nije bio pristanak njegove žene. Bilo je moguće usvojiti i svoje vanbračno dete, a poznati su slučajevi usvojenja unuka, zeta ili snahe, te se može reći da su porodična usvojenja bila pravilo u to vreme.²⁷

Ukoliko se vršilo usvojenje maloletnog lica morala se pribaviti saglasnost oca i majke ukoliko su bili živi i poznati, a ako je lice bilo punoletno, osim njega su

²⁶ Profesor Živojin Perić je isticao da ako bi neko pored kćeri usvojio mušku osobu, tada bi ga on nasledio a ćerka bi ostala bez naslednog dela, navedeno prema, A. Prokop, *n. delo*, 29.

²⁷ N. Đuretić, *Usvojenje – teorija i zakonodavna praksa*, Zagreb 1982, 43.

pristanak davala i oba roditelja ili zakonski zastupnik (čl. 144). Kod usvajanja vanbračne dece morao je postojati pristanak vanbračne majke, a ukoliko je usvojenik bio pod starateljstvom, tražio se pristanak staraoca, odnosno starateljskog sudije.²⁸

Akt o usvojenju je mogao imati i formu testamenta, koji je sadržao izjavu da se usvaja određeno lice i proizvodio je pravno dejstvo ukoliko je usvojenik prihvatio usvojenje i ako je testament bio punovažan i overen od strane suda i nadležnog sveštenika, nakon čega se morala pribaviti i potvrda od strane vanparničnog suda (čl. 146).

Ako je usvojitelj bila žena, usvojenik se i dalje nalazio pod očinskom vlašću prirodnog oca, pa se problem rešavao tako što se prirodni otac odricao očinske vlasti, nakon čega se usvojenik stavljao pod starateljstvo i za staratelja se postavljala žena koja ga je usvojila.²⁹ Usvojenik je i dalje zadržavao sva prava prema svojim krvnim srođnicima.³⁰

Usvojenje se po ovom zakoniku moglo raskinuti saglasnošću lica koja su učestvovala u njegovom zaključenju i to sporazumom usvojioca i usvojenika, kao i u slučaju ugovorenih tereta za jednu ugovornu stranu, ukoliko ih ona ne ispuni u celosti.³¹

²⁸ Kada se usvajalo maloletno lice pod starateljstvom, molba i pismeni ugovor o usvojenju podnosili su se starateljskom sudu koji je davao saglasnost na podnetu molbu i priloženi ugovor o usvojenju, a konačnu odluku je donosio okružni sud na osnovu obrazloženog predloga starateljskog suda. U slučaju kada se usvajalo punoletno lice, molba i ugovor su se direktno podnosili okružnom sudu. *Isto*.

²⁹ *Isto*, 44-45. Takođe, Bračnim pravilnikom Srpske pravoslavne crkve, usvojenje je predstavljalo neotklonjivu bračnu smetnju do drugog stepena, dok je adoptivno srodstvo od drugog do sedmog stepena zaključno, predstavljalo otklonjivu bračnu smetnju.

³⁰ Usvojenik je imao nasledna prava prema usvojitelju, ali ne i prema njegovim srođnicima, a istovremeno je zadržavao i nasledna prava prema biološkim roditeljima i njihovim srođnicima. Usvojitelj nije mogao da nasleđuje usvojenika. Usvojioci su bili dužni da izdržavaju usvojenika, a roditelji samo ako usvojioci ovu dužnost nisu ispunjavali. Takođe, usvojenik je imao obavezu da izdržava usvojiocima ukoliko nisu imali sredstava za život. Usvojenjem se stvarala veza između usvojioca i njegovog potomstva sa jedne strane i usvojenika i njegovog potomstva sa druge strane, te je brak između ovih lica bio zabranjen. Krivični zakonik je propisivao pet godina zatvora za lice koje izvrši obljubu nad svojim usvojenim detetom, ali se rodoskrvućem nije smatrala obljuba između srođnika drugog stepena srodstva po usvojenju. *Isto*.

³¹ *Isto*.

Interesantno je da je sudska praksa postavila određene granice usvojenju, koje oslikavaju versku netoleranciju, pa se u tom smislu nije dopuštalo sklapanje usvojenja između osobe koja pripada hrišćanskoj veri i osobe koja je pripadala islamskoj ili židovskoj veroispovesti.³²

2. Usvojenje po austrijskom Opštem građanskom zakoniku

Austrijski građanski zakonik (OGZ), donet je 1811. godine i predvideo je usvojenje sa ciljem produženja porodice lica bez biološkog potomstva.³³ Zasnivanjem usvojenja nisu se prekidali odnosi između usvojenika i njegovih bioloških roditelja i drugih krvnih srodnika, a između usvojenika i srodnika usvojioca nisu stvarane nikakve srodničke veze.³⁴ Usvojenje se naziva posinjenje, a usvojenik posinak i pokćerka.

Po ovom zakoniku usvojitelj je moglo biti lice sa navršenih 50 godina života koje nije imalo zakonite bračne dece. Kasnijim izmenama, starosna granica je spuštana na 40 godina života. Usvojitelj nije moglo biti lice koje je položilo zavet božanstva i ovaj paragraf je unet u zakonik zbog velikog uticaja crkve u to vreme. AGZ je predviđao usvojenje maloletnih i punoletnih ženskih i muških lica, nezavisno od toga da li su u braku i imaju potomke. Za usvojenje maloletnog lica, pristanak je davao biološki otac ukoliko je bio živ, a kada otac nije bio živ, pristanak su davali majka, sud i tutor. I kada se usvajalo punoletno lice, tražila se saglasnost oca.

Usvojitelj je moglo biti muško i žensko lice, s tim da se položaj pomajke razlikovao od položaja poočima, jer je on sticao očinsku vlast nad usvojenikom za razliku od pomajke, kada je očinska vlast ostajala kod prirodnog oca, ukoliko je bio živ. Ukoliko prirodni otac nije bio živ, uz pomajku se određivao i tutor sa obavezom da se pribavlja saglasnost starateljskog suda za sve važnije odluke od

³² Mišljenje Opšte sednice Kasacionog suda u Beogradu, br. 2844 od 30. 04. 1923. godine, navedeno prema A. Prokop, *n. delo*, 30.

³³ Austrijski građanski zakonik, u pogledu pravnih odnosa roditelja i dece, karakteriše patrijarhalni sistem u porodici. Muž je bio glava porodice, jer je bio vlasnik sredstava za proizvodnju koji je izdržavao ženu i decu. Otac je upravljao imovinom deteta, davao pristanak za zaključenje braka maloletnog deteta, davao mu prezime, grb i ostala prava njegove porodice i staleža. Otac je stoga davao i pristanak za usvojenje. Ovaj zakonik je, u odredbama koje su regulisale porodičnopravne odnose, zadržao feudalne elemente. Novelom iz 1914. godine popravljen je položaj dece, utoliko što je noveliran zakonik izostavio odredbu po kojoj su vanbračna deca "isključena od prava porodice i rodbine". Takođe, pojačava se zaštita dece i ako otac zloupotrebljava svoju vlast ili ne ispunjava svoje dužnosti. Majka vanbračnog deteta dobija pravo da od oca deteta traži izdržavanje u periodu šest nedelja nakon porođaja i troškove vezane za porođaj. Vid. A. Prokop, *n. delo*, 15-17.

³⁴ Opširnije N. Đuretić, *n. delo*, 46.

uticaja na usvojenika. Usvojenje se zaključivalo u formi javne isprave i podnosilo se na potvrdu nadležnom zemaljskom načelstvu, a kasnije je ugovor o usvojenju potvrđivao sud. Takođe, raskid usvojenja se mogao izvršiti sporazumom svih učesnika u postupku usvojenja.³⁵

3. Usvojenje u mađarskom pravu koje je važno u Vojvodini

Mađarsko privatno pravo, koje je u to vreme važno u Vojvodini, omogućavalo je raskidivo, nepotpuno usvojenje. Uspostavljanje roditeljskog odnosa između usvojenika i usvojioca, vršilo se zaključenjem ugovora i svako poslovno sposobno lice je moglo biti usvojitelj, bez obzira na bračni status i pol. Moglo je usvojiti i lice koje je imalo biološke potomke. U mađarskom pravu razlika u godinama između usvojitelja i usvojenika je morala biti najmanje 16 godina. Usvojitelj je mogao usvojiti i vlastito vanbračno dete ukoliko ga nije mogao priznati, odnosno ozakoniti na drugi način. Moglo se usvojiti punoletno lice i maloletnik, koji je mogao dati saglasnost ukoliko je napunio 14 godina. Ugovor o usvojenju je odobravao starateljski sud, ali je on morao biti potvrđen i od strane ministra pravde. Mađarsko pravo je dozvoljavalo da prirodni roditelji zadrže očinsku vlast nad svojim detetom, koje je moglo zadržati svoje rođeno prezime ili uzeti prezime usvojioca, ali samo ako je to izričito predviđeno. Usvojenjem je nastajala primarna obaveza usvojioca da se brine o održavanju usvojenika.³⁶

U pogledu naslednih prava, usvojenje je proizvodilo naslednopravna dejstva, tako što je usvojenik nasleđivao usvojioca (ali ne i njegove srodnike) kao intestatski zakonski naslednik prvog naslednog reda, a zadržavao je i svoja nasledna prava prema biološkim roditeljima i krvnim srodnicima. Prestanak usvojenja je bio moguć na osnovu sporazuma usvojioca i usvojenika, pod uslovom da je usvojenik bio punoletan. Maloletni usvojenik nije mogao raskinuti sporazumom ugovor o usvojenju, jer bi isti bio ništav po osnovu usvojenikovog odricanja od prava bez protivčinidbe druge strane. Međutim, tadašnje mađarsko

³⁵ Opširnije o tome A. Prokop, *n. delo*, 25-27. Prvom delimičnom novelom od 12. oktobra 1914. godine izmenjen je član 180 tako što su snižene godine za posinitelja sa 50 na 40 godina, dok je potrebna razlika od 18 godina zadržana. U tom paragrafu se ističe i potreba da se supružnik privoli, bilo da se posinjuje ili biva posinjen, osim ukoliko je bračni drug duševno oboleo, nepoznatog boravišta ili ako je brak rastavljen. Novelirani paragraf 182 određuje izmene u pogledu porodičnog imena lica koje se posinjuje, tako što posinjeni prima prezime posinitelja, a prezime svoje porodice može i ne mora da doda. Samo kada je posinjena osoba bila plemić, posinjeni je morao da zadrži svoje plemićko ime i uz njega dodati prezime posinitelja.

³⁶ N. Đuretić, *n. delo*, 46-47.

pravo je predviđalo mogućnost sudskog raskida ugovora o usvojenju po tužbi usvojioca, ukoliko je usvojenik bio nezahvalan prema usvojiocu.³⁷

4. Uticaj običajnog prava i šerijatskog verskog prava na ustanovu usvojenja

Produženje porodice usvojioca, po crnogorskom običajnom pravu, moglo se vršiti usvojenjem isključivo muške dece od strane usvojioca (muškaraca), koji nisu imali vlastite muške potomke. Usvojenici su bili muška deca i to bliski krvni srodnici usvojioca. Usvojioci su uglavnom bili stariji muškarci, starosti od 60-65 godina, za koje je bilo izvesno da neće imati svojih bioloških potomaka, a usvajani su mladići od 15-18 godina. Usvojenjem se privatnom vlasniku obezbeđivala radna snaga i naslednik, pa su u ranijoj istoriji Crne Gore poznati slučajevi prihvatanja izbeglica iz turskih oblasti, nakon sloma srpske srednjovekovne države.³⁸

Razlikovalo se crkveno usvojenje od usvojenja koje se zaključivalo putem ugovora. Ukoliko je usvojenje bilo crkveno i ako je usvojenik dolazio iz istog bratstva usvojioca, usvojenik je zbog potpunog dejstva usvojenja bio lišen svih prava prema njegovoj rođenoj porodici (gubio je prezime i slavu), osim moralnih obaveza, a zadobijao je sva lična i imovinska prava prema usvojiocu, kao i pravo nasleđivanja.

Ako se usvojenje vršilo putem zaključenja ugovora, ugovorne strane su bile slobodne da samostalno uredi sva međusobna prava i obaveze. Važio je i usmeni ugovor zaključen pred svedocima i po svečanom obredu. Usvojenje se odnosilo na maloletne i punoletne usvojenike, ali se tražila saglasnost oca i majke ako je usvojenik bio maloletan.

Donošenjem Zakona o vanbračnoj deci (1894. godine), u Crnoj Gori je prvi put na celovit način regulisana ustanova usvojenja, ali se to odnosilo samo na usvojenje vanbračne dece. Nisu se mogla usvajati vlastita vanbračna deca. Ovaj zakon se nije primenjivao onoliko koliko su se na materiju usvojenja primenjivale crnogorske običajne norme i nova moderna zakonska rešenja nisu uspela da stave van primene običajna pravila u oblasti usvojenja.³⁹

³⁷ *Isto*.

³⁸ *Isto*, 47.

³⁹ *Isto*.

Porodično pravo za pripadnike islamske veroispovesti regulisalo se po šerijatskom verskom i običajnom pravu.⁴⁰ Kuran je zabranjivao usvojenje deteta čije je poreklo poznato. Usvojenje se zasnivalo tako što je usvojitelj izjavom u propisanoj formi priznavao dete nepoznatog porekla za svoje. Usvojitelji su mogli biti i muškarac i žena, nezavisno od bračnog statusa, poslovno sposobni i u odgovarajućem životnom dobu, a saglasnost usvojenika nije bila potrebna. Usvojenik je sticao sva prava prema usvojitelju, a naročito pravo nasleđa i vaspitanja, a ovako zasnovanim neraskidivim usvojenjem, stvaralo se krvno a ne građansko srodstvo.

Sudska praksa na teritoriji tadašnje Bosne i Hercegovine, poznavala je i nepotpuno usvojenje dece čije je poreklo bio poznato. Takvo usvojenje nazivalo se beslema. Beslema je bila prisutna naročito za vreme Prvog svetskog rata, kada je mnogo dece poznatog porekla ostalo nezbrinuto. Ovaj ugovor o othranjivanju je po dejstvu bio vrlo sličan trećem obliku usvojenja iz Srpskog građanskog zakonika (par. 144). Njega su najčešće sklapali parovi bez dece, iako nije postojao izričit uslov u pogledu toga da li usvojilac može imati svoju decu. On je overavan od strane šerijatskog sudije, nije stvarao civilno srodstvo, niti je proizvodio naslednopravna dejstva, a u praksi je usvojilac ugovorom prenosio imovinu ili njen deo na usvojenika, dok je za sebe zadržavao pravo doživotnog izdržavanja.⁴¹ Interesantna je Odluka Kasacionog suda u Beogradu od 30. maja 1923. godine u kojoj se navodi da kod muslimana postoji samo treći oblik usvojenja – hranjenišтво.⁴²

⁴⁰ *Isto*, 48-49. U bivšoj Jugoslaviji za muslimane je važno šerijatsko pravo, nezavisno od područja. Šerijat je verski zakon islama, utemeljen na božijoj volji. U ranom srednjem veku, pored rimskog prava, samo je još šerijatsko pravo predstavljalo zaokružen pravni sistem. Izvori šerijatskog prava su Kuran (sadrži osnovne principe vere, morala i prava), sunet (teorijsko tumačenje i praktična primena Kurana), Konsenzus (jedinstveni stav islamskih naučnika o verskom ili pravnom pitanju) i analogija (analogno rešavanje šerijatskog pitanja koje nije rešeno zakonom, po uzoru na rešenje drugog sličnog pitanja). Šerijat je podeljen na četiri osnovna dela. Prvi reguliše veze između čoveka i boga, drugi uređuje imovinsko pravo, treći bračno pravo i četvrti kazneno pravo. Muž je mogao da okonča brak "otpustom žene" koja se tada vraćala svojoj porodici, za razliku od dece koja su pripadala mužu, njegovoj porodici i rodu. Kodifikaciji šerijatskog prava prva je pristupila Turska, a kasnije su isto učinili Egipat, Tunis, Alžir i Iran. Turska je 1926. godine ukinula primenu šerijatskog prava, a danas ono ima najširu primenu u Saudijskoj Arabiji. Vid. M. Begović, *Šerijatsko bračno pravo*, G. Kon, Beograd 1936.

⁴¹ *Isto*.

⁴² *Isto*, 49.

V Usvojenje nakon Drugog svetskog rata

U našoj zemlji, nakon Drugog svetskog rata, 1947. godine donet je Zakon o usvojenju u FNRJ,⁴³ koji se u svojim rešenjima razlikovao od propisa Kraljevine Jugoslavije. On je donekle reformisan i promenjen mu je naziv u Osnovni zakon o usvojenju 1965. godine.⁴⁴

Nova koncepcija je podrazumevala da se usvojenje vrši sa ciljem zbrinjavanja velikog broja dece bez roditeljskog staranja. Ovaj zakon je omogućavao usvojenje samo maloletnih lica i to pod uslovom da se zadovolji princip korisnosti za usvojenika. Zakon je imao svoje nedostatke, a poseban problem je bio nepostojanje statističkog praćenja i obrade podataka u oblasti usvojenja.

Zakon je predviđao samo nepotpuno, raskidivo usvojenje kao formu usvojenja, jer se u tom periodu osnivao veliki broj ustanova socijalne zaštite za smeštaj dece bez roditeljskog staranja. Tako je usvojenje bilo dopušteno jedino ako je bilo od interesa za usvojenika i nije se posebno marilo za interes usvojioca. Usvojenje nije imalo za posledicu nastanak srodničkog odnosa između usvojenika i srodnika usvojioca, a usvojenik je zadržavao sva prava i obaveze prema svojim biološkim roditeljima i ostalim krvnim srođnicima. Usvojenik je mogao birati koje će prezime uzeti ili je mogao zadržati svoje prezime i njemu pridodati prezime usvojioca, a u pogledu naslednih prava, usvojitelj je mogao isključiti prilikom zasnivanja usvojenja mogućnost usvojenika da ga nasledi, ali samo ako je imao vlastite potomke.

Zasnivanje usvojenja vršilo se saglasnošću volja usvojioca i zakonskih zastupnika usvojenika, pred mesno nadležnim organom starateljstva koji se određivao prema mestu prebivališta usvojenika i upisivalo se u matičnu knjigu rođenih, u kojoj su se i dalje nalazila upisana imena bioloških roditelja, s tim da se činjenica usvojenja sa podacima usvojioca upisivala u posebnoj rubrici. Tek sa donošenjem saveznog Zakona o matičnim knjigama,⁴⁵ omogućeno je da lično ime usvojioca bude upisano kao lično ime roditelja usvojenog deteta, ukoliko su roditelji deteta bili nepoznati. Do ovog upisa je dolazilo na zahtev usvojitelja, na osnovu rešenja nadležnog organa starateljstva.

Ovaj zakon je omogućavao usvojenje samo maloletnog deteta uz uslov da usvojenik nije krvni srođnik usvojitelja u pravoj liniji bez obzira na stepen, a u

⁴³ Zakon o usvojenju, *Službeni list FNRJ*, br. 30/1947.

⁴⁴ Zakon o izmenama i dopunama Zakona o usvojenju, *Službeni list SFRJ*, br. 10/1965. (njime je promenjen naziv Zakona o usvojenju u Osnovni zakon o usvojenju).

⁴⁵ Zakon o matičnim knjigama, *Službeni list SFRJ*, br. 28/65.

pobočnoj liniji do drugog stepena srodstva. Zakon je propisao da razlika u godinama između usvojitelja i usvojenika ne može biti manja od 18 godina. Ukoliko je usvojenik bio stariji od 10 godina, bila je neophodna i njegova izričita saglasnost za usvojenje.

Usvojitelj je moglo biti lice koje nije u braku, a ukoliko je u braku, bila je nužna saglasnost bračnog partnera. Takođe, i bračni par je mogao usvojiti dete. Zakon je izričito predviđao ko nije mogao biti usvojitelj.⁴⁶

Prilikom zasnivanja usvojenja, bilo je predviđeno obavezno prisustvo i davanje saglasnosti od strane roditelja u svoje ime i u ime usvojenika, saglasnost staratelja u ime štićenika, usvojitelja i usvojenika starijeg od 10 godina. Na ovaj način nije postojala tajnost u pogledu ličnosti usvojioca. Izmenom i dopunom člana 11 Zakona o usvojenju⁴⁷ iz 1952. godine, omogućeno je da usvojitelj i roditelji daju svoju izjavu preko punomoćnika ili nadležnog organa starateljstva. Ako se radilo o usvojiocu ili jedinom roditelju koji nije mogao lično prisustvovati sklapanju usvojenja, zahtevalo se i odobrenje republičkog Saveta za socijalnu politiku, što je mogućnost koja se često koristila, naročito kada se usvajalo vanbračno dete kome je samo majka bila poznata.

Ovim usvojenjem nastajao je roditeljski odnos između usvojioca i usvojenika i njegove dece, dok je roditeljsko pravo bioloških roditelja mirovalo za sve vreme trajanja usvojenja.⁴⁸ Usvojenje se moglo raskinuti.⁴⁹ Član 23 je predviđao da se

⁴⁶ Nije moglo usvojiti lice koje je sudskom odlukom bilo lišeno roditeljskog prava, lice za koje se opravdano sumnjalo da će zloupotrebiti status usvojitelja na štetu usvojenika, lice koje nije davalo dovoljno garancija da će usvojenika vaspitavati za korisnog člana društvene zajednice i lice koje je imalo duševnu bolest, bilo slaboumno ili imalo neku drugu bolest koja je mogla ugroziti zdravlje i život usvojenika. Sa druge strane, postavljeni staratelj nije mogao biti usvojitelj i to svojstvo je mogao steći tek po prestanku starateljstva.

⁴⁷ Zakon o izmeni člana 11 Zakona o usvojenju, *Službeni list FNRJ*, br. 24/52.

⁴⁸ Usvojenjem nije nastajao srodnički odnos između usvojenika i krvnih srodnik usvojioca, ali je postojala izričita bračna zabrana između usvojioca i usvojenika. Ukoliko bi ipak došlo do zasnivanja braka između usvojioca i usvojenika, brak bi opstao ali je usvojenje prestajalo da postoji. U pogledu nasleđivanja, usvojenik je nasleđivao usvojioca, ali nije imao nasledna prava prema krvnim srođnicima usvojioca. On je zadržavao nasledna prava prema svojim krvnim srođnicima. Takođe, nakon zasnivanja usvojenja, usvojitelj nije mogao da nasledi usvojenika. Usvojenje nije uticalo na državljanstvo usvojenog deteta.

⁴⁹ Rešenjem organa starateljstva po službenoj dužnosti, ukoliko to zahtevaju opravdani interesi maloletnog usvojenika; sporazumom zaključenim između usvojitelja i punoletnog usvojenika koji se zaključuje pred organom starateljstva i na čije zaključenje se primenjuju pravila o zasnivanju usvojenja; rešenjem organa starateljstva na zahtev usvojitelja ili usvojenika, kada postoje važni razlozi; sklapanjem braka između usvojenika i usvojitelja, kada je usvojenje prestajalo po sili zakona.

pod određenim uslovima može odrediti izdržavanje u korist bivšeg usvojitelja ili bivšeg maloletnog usvojenika.

Ovim zakonom je usvojenje bilo destimulisano, činjenicom da nije bila predviđena mogućnost zaključenja neraskidivog usvojenja. Smatralo se da zaštita ratne siročadi ne sme da zavisi od inicijative pojedinca, već da je to obaveza države, te da mora postojati šira društvena akcija. Iz tih razloga se osnivao veliki broj domova za decu i omladinu, koje je u tom periodu finansirala država.

Usvojenje sa inostranim elementom nije bilo regulisano i ono se često smatralo za jedan od načina da se opština oslobodi materijalnih troškova prema detetu bez roditeljskog staranja, što je u praksi rezultiralo dozvoljavanjem da se zasnjuje usvojenje i onda kada nisu bili ispunjeni svi zakonom predviđeni uslovi.

Ustav SFRJ iz 1974. godine izvršio je razgraničenje zakonodavne nadležnosti između federacije i republika (pokrajina), pa je SR Srbija donela Zakon o usvojenju⁵⁰ 1976. godine, kada su doneti i Zakoni o usvojenju SAP Kosova⁵¹ i SAP Vojvodine.⁵² Najvažnija odlika ovih zakona je uvođenje institucije potpunog usvojenja, kao trajnog i neraskidivog roditeljskog odnosa između usvojioca i usvojenika, potpuna integracija usvojenika u porodicu usvojioca i prekid svih veza sa porodicom porekla. Potpuno se moglo usvojiti maloletno dete do navršene pete godine života, koje nije imalo žive roditelje ili je imalo samo jednog živog roditelja, a usvojiti je mogao bračni par, kao i jedan bračni partner rođeno dete drugog bračnog partnera. Blanko saglasnost roditelji nisu mogli da daju i morali su lično da prisustvuju činu zasnivanja usvojenja, jer se potpuno usvojenje zasnivalo na isti način kao i nepotpuno, pa usvojenje stoga nije bilo tajno. Takođe, uređena su i pitanja: uslova i postupka usvojenja dece naših državljana od strane inostranih građana; slučajevi ništavosti usvojenja; mogućnost primene probnog smeštaja; mogućnost proširenja usvojenja na bračnog druga usvojioca. U svemu ostalom, ovaj zakon se nije bitno razlikovao u odnosu na Osnovni Zakon o usvojenju.

⁵⁰ Zakon o usvojenju SR Srbije, *Službeni glasnik SR Srbije*, br. 17/1976.

⁵¹ Zakon o usvojenju SAP Kosova, *Službeni list SAP Kosova*, br. 30/1976.

⁵² Zakon o usvojenju SAP Vojvodine, *Službeni list SAP Vojvodine*, br. 24/1976. Za razliku od rešenja u Zakonu o usvojenju SR Srbije i Zakonu o usvojenju SAP Kosova, koji je sadržao gotovo ista rešenja, Zakon o usvojenju SAP Vojvodine je predviđao da spisi o zasnivanju usvojenja predstavljaju službenu tajnu, a u zapisnik o zasnivanju usvojenja se nisu unosili podaci o biološkim roditeljima kojima identitet usvojitelja nije bio poznat.

Zakon o usvojenju SR Srbije primenjivao se do kraja 1980. godine, kada je donet Zakon o braku i porodičnim odnosima⁵³ koji se primenjivao od 1. januara 1981. godine uz nekoliko značajnih novina. Neke od najvažnijih bile su: dopuštenost potpunog usvojenja deteta starijeg od pet godina pod određenim uslovima; u slučaju kada se usvajalo dete koje ima jednog živog roditelja, postojala je obaveza organa starateljstva, da pruži prirodnom roditelju svu potrebnu pomoć pre donošenja odluke o usvojenju; dozvoljeno je usvojenje deteta licu koje nije u braku, ukoliko za to postoje opravdani razlozi; dozvoljeno je inkognito usvojenje, a nakon davanja blanko saglasnosti roditelja, njihovo ime se nije upisivalo u zapisnik o potpunom usvojenju; nakon zasnivanja potpunog usvojenja, nije dozvoljeno utvrđivanje očinstva i materinstva; utvrđena je dužnost organa starateljstva da budućem usvojitelju ukaže na značaj koji ima saznanje usvojenika o pravnoj prirodi njihovog odnosa, što je predstavljalo uputnu normu; utvrđeni su slučajevi relativne ništavosti; sve odredbe koje su se odnosile na potpuno usvojenje, smeštene su u posebno poglavlje, pa je na taj način postignuta i bolja preglednost zakonskog teksta.

Može se zaključiti da je usvojenje kroz vreme pretrpelo značajne izmene. Tek u skorijoj istoriji, usvojenje postaje institut koji će biti u funkciji zaštite deteta bez roditeljskog staranja i njegovih najboljih interesa. Porodičnim zakonom iz 2005. godine, koji poznaje samo potpuno usvojenje, unapređena su određena zakonska rešenja iz Zakona o braku i porodičnim odnosima SR Srbije, što je doprinelo daljoj evoluciji i promovisanju ovog oblika zaštite deteta bez roditeljskog staranja. Da bi se ceo postupak sproveo na najbolji način, primenjuje se multidisciplinarni pristup, što znači da u postupku ocene podobnosti deteta i usvojitelja učestvuju socijalni radnik, pedagog, psiholog, pravnik i lekar. Njihov zaključak je od ključnog značaja prilikom donošenja odluke o najadekvatnijem obliku zaštite deteta bez roditeljskog staranja, te se može zaključiti da je pripremna faza u postupku usvojenja daleko kompleksnija i složenija od samog čina zasnivanja usvojenja. Ona uključuje i probni smeštaj.⁵⁴ Posebno je važno

⁵³ ZBPO SR Srbije, *Službeni glasnik SRS*, br. 22/80 i 11/88 i *Službeni glasnik RS*, br. 22/93, 25/93, 35/94, 46/95 i 29/01.

Zakon se primenjivao na celoj teritoriji Republike nakon što je prestao da važi Zakon o usvojenju SAP Vojvodine 10. marta 1993. godine, proglašenjem Ustavnog zakona o izmenama i dopunama Ustavnog zakona za sprovođenje Ustava Republike Srbije na sednici Narodne skupštine Republike Srbije. Istog dana prestao je da važi i Zakon o braku i porodičnim odnosima SAP Kosova iz 1984. godine.

⁵⁴ Vid. B. Stjepanović, Probni smeštaj kao faza u procesu zasnivanja usvojenja, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka: naučno-stručni časopis iz oblasti pravnih nauka* 8(2018)8, 257-267. <http://ricl.iup.rs/420>.

proceniti motiv potencijalnih usvojitelja da usvoje dete. Ljudi najčešće usvajaju decu iz sledećih razloga: želja za detetom; ljubav prema deci; emotivna vezanost za neko dete; obezbeđivanje naslednih prava deteta ili obezbeđivanje društva svom detetu (deci).⁵⁵ Neprihvatljivi motivi bili bi sledeći: obezbeđivanje sebi društva i brige u starosti; težnja da se ispune očekivanja društva i da se uklopi u postojeće norme i standarde, jer je imati dete nešto "normalno" što se podrazumeva; neurotična potreba da se bude voljen i da se ljubav pruži; očekivanje da se na taj način spasi brak i srede poremećeni bračni odnosi; zamena za umrlo dete, jer u ovom slučaju može doći do razočarenja kod usvojlaca, ukoliko nisu dobili "pravu" zamenu za izgubljeno dete; u detetovim očima se može biti veliki, veći nego što stvarno jesi.⁵⁶

Porodični zakon je u članu 95 st. 2, predvideo mogućnost da roditelji označe usvojioce deteta, što predstavlja značajnu novinu u odnosu na Zakon o braku i porodičnim odnosima koji tu mogućnost nije predviđao. Iako roditelji biraju usvojioce detetu, usvojenje se zasniva rešenjem organa starateljstva, na osnovu koga se vrši novi upis u matičnu knjigu rođenih. Tumačenjem člana 318 st. 1, koji propisuje da je organ starateljstva koji je izabrao buduće usvojitelje dužan da im uputi dete radi uzajamnog prilagođavanja, proizlazi da u slučaju kada roditelji izaberu usvojioce, takva obaveza ne postoji. U godinama nakon usvajanja Porodičnog zakona, uočene su određene zloupotrebe u vezi sa članom 95 st. 2, koje dovode do nedosledne primene zakona.⁵⁷ Zbog svega navedenog, 2007. godine je intervenisalo Ministarstvo rada i socijalne politike, dajući Mišljenje o primeni člana 95 st. 2 i člana 317 st. 3. Porodičnog zakona⁵⁸ u kome se navodi da je ovde reč o "otvorenom usvojenju koje podrazumeva održavanje ličnih odnosa između deteta i njegovih roditelja i izgradnju njegovog ličnog i porodičnog identiteta u skladu sa biološkim poreklom", te da je organ starateljstva dužan, shodno članu 313 st. 3 Porodičnog zakona, da preporuči roditeljima i označenim

⁵⁵ Grupa autora, *Priručnik o usvojenju*, Institut za socijalnu politiku, Beograd 1990, 103.

⁵⁶ *Isto*.

⁵⁷ Nepravilnosti se odnose na situacije, kada budući usvojitelji koji imaju utvrđenu opštu podobnost za usvojenje, i nalaze se u Jedinstvenom ličnom registru usvojenja, i druga zainteresovana lica, tragaju za roditeljima i sa njima postižu dogovor da ih oni označe kao usvojioce. Prethodno, iz štampe, porodilišta ili na drugi način, ova lica dolaze do informacija da je dete napušteno ili da roditelji neće vršiti roditeljsko pravo. Dogovori se često zaključuju uz prisustvo advokata kao punomoćnika budućih usvojitelja, a zabeleženi su i slučajevi da su budući usvojitelji preuzimali dete od roditelja i određivali mu lično ime koje su roditelji verifikovali njegovom prijavom nadležnom matičaru, prilikom upisa činjenice rođenja deteta.

⁵⁸ Mišljenje o primeni člana 95 st. 2 i čl. 317 st. 3 Porodičnog zakona, br. 110 - 00 - 00681/2007 - 14 od 17. jula 2007.

usvojiteljima da se uključe u psiho-socijalno savetovanje, jer se odgovornost njihove odluke proverava i vezano za mogućnost ostvarivanja suštinski "dvojnog roditeljstva". S obzirom na to da Porodični zakon ne predviđa pravo na održavanje ličnih odnosa sa roditeljima nakon zasnovanog usvojenja, može se zaključiti da navedeno Mišljenje o primeni člana 95 st. 2 i čl. 317 st. 3 Porodičnog zakona nije u skladu sa zakonom, ali može otvoriti eventualna buduća razmatranja opravdanosti uvođenja otvorenog usvojenja u naše porodično zakonodavstvo.⁵⁹

VI Upporednopravne tendencije u razvoju usvojenja - primeri iz zakonodavne prakse

Određbe Francuskog građanskog zakonika koje regulišu institut usvojenja, revidirane su nekoliko puta.⁶⁰ Poslednje izmene odnose se na priznanje prava istopolnim parovima da se pojave u ulozi usvojitelja, što je dovelo do značajnih podela među građanima i predstavnicima političkih stranaka u Francuskoj. Godine 2013, Francuska je postala četrnaesta zemlja u svetu i deveta u Evropi koja je legalizovala istopolne brakove.⁶¹ Opozicioni konzervativci i predstavnici

⁵⁹ Vid. A. Čović, D. Čović, *n. delo*, 646-648.

⁶⁰ Code civil, <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721>.

Zakonik je donet 1804. godine i u to vreme je regulisao samo nepotpuno usvojenje. Usvojitelj je moglo biti lice sa navršenih 50 godina života, bez bioloških potomaka, a usvojiti se moglo samo punoletno lice sa ciljem da se produži porodica usvojitelja. Usvojenje maloletne dece dozvoljeno je izmenama iz 1923. godine, kada je i starosna granica snižena sa 50 na 40 godina, a kasnije reformom iz 1963. dodatno spuštена na 35 i izuzetno na 30 godina. Godine 1939. uvodi se novi oblik usvojenja "ozakonjeno usvojenje", koje se odnosi na decu uzrasta do pet godina čiji su roditelji nepoznati. Takođe, omogućava se prekid veze sa biološkom porodicom, uz rezervu zabrane braka. Izmene iz 1957. godine predviđaju mogućnost usvojenja deteta o kome se par starao pre rođenja bioloških potomaka, tako da činjenica rođenja biološke dece prestaje da bude smetnja za zasnivanje usvojenja. Nakon reforme iz 1958. godine sudska odluka postaje konstitutivni akt za zasnivanje usvojenja. Zakon iz 1963. godine reguliše tri oblika usvojenja: obično usvojenje, varijantu običnog usvojenja sa prekidom veza sa biološkom porodicom i adoptivnu legitimaciju (za određene kategorije veoma male dece). Od izmena iz 1966. godine Zakonik reguliše potpuno usvojenje (*adoption pleniere*) i obično usvojenje (*adoption simple*), dok adoptivna legitimacija prestaje da postoji. Ovaj Zakon o usvojenju je predvideo i obavezan probni smeštaj. Zakon iz 1976. godine značajan je jer precizira pojam napuštenog deteta.

⁶¹ Dana 23. aprila 2013. godine, parlament je odobrio predlog zakona kojim se istopolnim parovima omogućava sklapanje braka i usvajanje dece, sa 331 glasom za i 225 protiv. Zakon je 17. maja potpisao predsednik Francuske, a objavljen je u Službenom glasniku dan kasnije (*LOI n° 2013-404 du 17 mai 2013 ouvrant le mariage aux couples de personnes de même sexe*). Uredba br. 2013-429 o sprovođenju Zakona doneta je 28. maja, a prvi istopolni par se venčao 29. maja.

centra podneli su francuskom Ustavnom savetu zahtev da ospori usaglašenost zakona br. 2013-404 sa Ustavom Francuske, ističući da usvajanje dece od strane istopolnih parova ugrožava jednak tretman usvojene dece na taj način što im se uskraćuje pravo da imaju i oca i majku, kao i da će se njegovim usvajanjem omogućiti medicinski potpomognuto rađanje i vantelesna oplodnja u lezbejskim vezama. Ustavni savet Francuske doneo je odluku da nacrt zakona br. 2013 - 404 ne krši francuski Ustav (*Décision n° 2013-669 DC du 17 mai 2013*), čime je izvršena radikalna reforma u oblasti porodičnog prava u francuskom pravu. Zakon je omogućio istopolnim parovima zajedničko vršenje roditeljskih ovlašćenja ukoliko su venčani i dete je usvojeno od strane jednog od supružnika. Do tada, parovi istog pola nisu mogli da usvajaju decu, iako nije postojala zakonska prepreka da se u ulozi usvojitelja pojavi gej muškarac ili lezbejka.

Nemački građanski zakonik predviđa usvojenje maloletnih i punoletnih lica.⁶² Čini se opravdanom namera zakonodavca da u određenim slučajevima dozvoli usvojenje punoletnih osoba, posebno ukoliko se usvajaju braća i sestre, a neka od njih su punoletna. Iz te perspektive, interesantno je i rešenje ruskog zakonodavstva, po kome se rođena braća i sestre ne mogu usvajati od strane različitih osoba, a princip apsolutne tajnosti usvojenja u Rusiji (čl. 135. Ruskog porodičnog zakonika) jeste podložan kritikama sa aspekta zaštite prava usvojenika.⁶³ Forma potpunog usvojenja postoji u Nemačkoj od 1977. godine kada je novim Zakonom o usvojenju predviđena kao jedina. Ovaj zakon je inkorporiran u Nemački građanski zakonik, koji je prvobitno regulisao samo nepotpuno usvojenje. Analizom statističkih podataka o broju zaključenih međudržavnih usvojenja, može se videti da se Nemačka često pojavljuje kao država prijema dece koja su poreklom iz manje razvijenih država. Najveći broj usvojene dece poreklom je iz Ruske federacije, Tajlanda, Ukrajine, Kolumbije i Poljske.⁶⁴

U austrijskom pravu, takođe, postoji mogućnost usvojenja punoletnih osoba, a karakter usvojenja je ugovorni.⁶⁵ Određene obaveze bioloških roditelja, njihovih srodnika i usvojenika postoje i nakon zasnovanog usvojenja, a zasnovanjem

⁶² *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB) donet je 1896. godine. Ustanova usvojenja je regulisana u paragrafima 1741-1772, http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html.

⁶³ A. Čović, D. Čović, "Usvojenje u pravu Rusije", u: *Uvod u pravo Rusije* (ur. N. Mrvić Petrović, N. Kršljanin, M. Zirojević), Institut za uporedno pravo-Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2017, 329-340.

⁶⁴ A. Čović, Usvojenje u nemačkom i austrijskom pravu, *Strani pravni život* (2014)3, 292.

⁶⁵ *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* (ABGB), <https://www.jusline.at/gesetz/abgb>.

usvojenja se ne gase uzajamna nasledna prava između usvojenika i njegovih potomaka sa jedne strane i njegovih bioloških roditelja i njihovih srodnika sa druge strane, što pokazuje odstupanje od strogo zatvorenih procedura usvojenja. Minimalne starosne granice za usvojitelje od 21 i 25 godina u nemačkom pravu (bez propisivanja maksimalne starosne granice i uz preporuku da razlika u godinama ne bi trebala biti veća od 40 godina između usvojitelja i usvojenika), i 28 i 30 godina u austrijskom pravu, možda treba razmotriti u okviru nekih budućih izmena porodičnog zakonodavstva, u cilju unapređenja postojećih rešenja, budući da se može postaviti pitanje da li je osoba uzrasta 18 ili 19 godina potpuno emotivno i psihički zrela da se pojavi u ulozi usvojitelja.

I u Švedskoj zakon predviđa da je neophodno da potencijalni usvojitelj ima 25 godina, dok osoba starosti između 18 i 25 godina može usvojiti dete samo ako je to dete njegovog supružnika ili ako postoje drugi opravdani razlozi (*Parenthood and Guardianship Code*, čl. 25).⁶⁶ Ustav Švedske zabranjuje diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije (*Constitution of Sweden, Fundamental rights and freedoms*), a oko 80% stanovnika Švedske podržava istopolne brakove.⁶⁷ Od 1. februara 2003. godine osobama u registrovanim partnerstvima priznato je pravo da usvajaju decu - 1. maja 2009. godine na snagu je stupio zakon kojim se legalizuju istopolni brakovi, pa homoseksualci mogu da usvajaju decu koja su rođena u Švedskoj, kao i decu iz inostranstva, iako su ovakva usvojenja izuzetno retka.⁶⁸ Švedska ima procentualno najveći broj zasnovanih međudržavih usvojenja po glavi stanovnika u svetu, dece pretežno rođene u Latinskoj Americi i Aziji, a holistički pristup polazi od toga da rasna i religijska pripadnost nisu od značaja na procenu podobnosti usvojitelja. Najveći broj međudržavnih usvojenja u svetu, pokazatelj je malog broja dece bez roditeljskog staranja koja su državljani Švedske, ali i odnosa ljudi prema ovom problemu, odsustva predrasuda i otvorenost prema drugim kulturama i religijama. Ovo je posledica visokog životnog standarda, kao i organizovanog sistema socijalne zaštite, koji u prvi plan stavlja žene i decu, što može biti jedan od dobrih primera iz zakonodavne prakse, i pokazati kako finansijska podrška i podsticaji u obliku raznih olakšica koje bi usvojitelji dobijali, mogu pozitivno da utiču na promovisanje usvojenja kao najpotpunijeg i najboljeg oblika zaštite deteta bez roditeljskog staranja.

⁶⁶ A. Čović, Usvojenje u pravu Švedske, *Evropsko zakonodavstvo* 13(2014)49-50, 394.

⁶⁷ *Isto*, 395.

⁶⁸ Prvo međudržavno usvojenje kojim je istopolnom paru omogućeno da usvoje dete iz Kolumbije realizovano je 2017. godine. First same-sex overseas adoption takes place in Sweden (5 September 2017), *The Local*, <https://www.thelocal.se/20170905/first-international-same-sex-adoption-takes-place-in-sweden/>.

Kao posebno dobar primer iz zakonodavne prakse izdvojila bih zakone federalnih država u SAD, koji propisuju da nakon zasnovanog usvojenja kontakt između deteta i njegovih roditelja i ostalih srodnika nije zabranjen, a usvojitelji imaju pravo da odluče sa kim će usvojeno dete biti u kontaktu. Takođe, oni mogu dozvoliti kontakt bilo kom članu detetove porodice i bez pismenog sporazuma. Pismeni sporazum o kontaktu i komunikaciji nakon zasnovanog usvojenja (*Post Adoption Contact and Communication Agreement*), utvrđuje vrstu i učestalost kontakta i obezbeđuje njegovo izvršenje u skladu sa zakonskim odredbama. U 29 država SAD i Distriktu Kolumbija, postoji mogućnost da se ovakav sporazum zaključi.⁶⁹ Sud odobrava sporazum ukoliko je u najboljem interesu deteta, a prilikom donošenja odluke može uzeti u obzir i preporuke licencirane agencije u oblasti usvojenja, advokata za zaštitu dečijih prava, staratelja koji je postavljen detetu u postupku zasnivanja usvojenja, okružne Kancelarije za porodicu i decu, a posebno se ceni vremensko trajanje kontakata između deteta i roditelja ili drugih srodnika pre zasnivanja usvojenja, njihova emotivna povezanost i štetne posledice koje bi dete moglo da trpi ukoliko taj odnos bude prekinut.⁷⁰ Odobreni kontakt sa detetom ne sme da narušava autoritet usvojitelja.

Slično je rešenje zakona država u Australiji koji predviđaju mogućnost pravljenja aranžmana (*Adoption Plan*) za razmenu informacija između strana u postupku usvojenja, koje se mogu odnositi na zdravstveno stanje deteta, njegov razvoj i važne događaje tokom njegovog života, a strane su u mogućnosti da naprave i aranžman koji obuhvata održavanje kontakta sa detetom nakon zasnovanog usvojenja.⁷¹

Može se zaključiti da se najnovije izmene zakonodavstava u ovoj oblasti, koje izazivaju i najviše kontroverzi i neslaganja, kreću, pre svega, u pravcu izjednačavanja istopolnih i heteroseksualnih parova u svim pravima i obavezama koja su vezana za zasnivanje i planiranje porodice, uključujući i usvojenje dece. Nakon najavljenog donošenja Zakona o istopolnim zajednicama u Srbiji, postavilo se pitanje da li je predlog zakona u skladu sa Ustavom, nakon čega zakon nije potpisan 2021. godine, pod uticajem, pre svega, crkava i tradicionalnih verskih zajednica, zbog čega nije opravdano verovati da će uporednopravne

⁶⁹ Welfare Information Gateway, *Postadoption contact agreements between birth and adoptive families*, Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau, 2018, http://www.childwelfare.gov/systemwide/laws_policies/statutes/cooperative.pdf.

⁷⁰ *Isto*.

⁷¹ *New South Wales Adoption Act 2000*, § 46; *Queensland Adoption Act 2009*, § 165; *Western Australia Adoption Act 1994*, § 46 (2). Više u A. Čović, D. Čović (2013), 646.

tendencije u oblasti usvojenja, u vezi sa izjednačavanjem istopolnih i heteroseksualnih parova, biti u skorije vreme (ili uopšte) realizovane u našoj državi. Sa druge strane, neka uporednopravna rešenja koja se odnose na podizanje minimalne i maksimalne starosne granice usvojitelja, razmatranje uvođenja procedura otvorenog usvojenja i unapređenje organizovanog sistema socijalne zaštite kroz finansijsku podršku i podsticaje u obliku raznih olakšica koje bi usvojitelji dobijali, mogle bi biti razmatrane u cilju unapređenja ovog instituta zaštite dece bez roditeljskog staranja, u okviru nekih budućih izmena porodičnog zakonodavstva.

VII Zaključak

Usvojenje deteta tokom istorije, nije uvek bilo u cilju zaštite njegovih interesa. Usvojenjem su se štitili interesi gena, zatim usvojitelja, da bi tek sredinom 20. veka ono postalo oblik zaštite deteta bez roditeljskog staranja, koji u prvi plan stavlja najbolje interese deteta. U rodovskom društvenom uređenju, usvojenjem se štite interesi društvene zajednice, a interesi usvojitelja i usvojenika su bili nedefinisani i zapostavljeni. U starom Rimu usvojenje postaje sredstvo zaštite interesa pojedinca (usvojioca) i njegove porodice, sa ciljem produženja porodice, porodičnog kulta i prelaska imovine *pater familiasa* bez potomstva na usvojenika. Usvojenjem su se postizali i politički ciljevi, u situacijama kada je patricije usvajao plebejca, koji je na taj način sticao bolji društveni položaj. Takođe, vladari su putem usvojenja mogli da obezbede naslednika prestola. Za vreme Justinijana se razlikovalo potpuno i nepotpuno usvojenje. Potpuno se mogao usvojiti samo descendent (vanbračno dete, unuk) i on je sticao nasledna prava prema adoptantu. Institut usvojenja u starom Rimu je preteča izgradnje modernih sistema usvojenja, počev od buržoaskih građanskih zakonika pa do savremenih zakona. Usvojenje je bilo pod velikim uticajem crkvenog prava koje nije podržavalo ovaj institut, pa se za vreme feudalizma ne sreću tragovi adopcije. U buržoaskom pravu usvojenje postaje društveno prihvatljivo, sa prvenstvenim ciljem produženja porodice lica bez bioloških potomaka. Glavne pretpostavke za zasnivanje usvojenja, bile su nepostojanje biološke dece kod usvojitelja i određene godine života usvojitelja, najčešće navršenih 50 godina, a tek u skorijoj istoriji postaje institut koji će biti u funkciji zaštite deteta bez roditeljskog staranja i njegovih najboljih interesa

Institucionalni smeštaj kao formu zaštite treba prihvatiti samo onda kada ne postoje mogućnosti bilo koje forme porodičnog smeštaja. Tokom realizacije procesa usvojenja jedan od problema jeste neregulisan pravni status potencijalnih usvojenika. Neka deca godinama nisu upisana u matičnu knjigu rođenih jer nema dokaza o porođaju, a majka nije dostupna. Često roditelj ne želi da da saglasnost za usvojenje iako ne održava kontakt sa detetom, dok sudovi teško donose odluke kojima se roditelj lišava roditeljskog prava i postupci traju

neopravdano dugo. Može se postaviti i pitanje, da li je u situaciji kada su jedan ili oba roditelja lišeni poslovne sposobnosti usled duševnog oboljenja, moralno opravdano zasnovati potpuno usvojenje, s obzirom na njihovu nesposobnost da izraze svoju volju? Sve su to neki od razloga zbog kojih su ustanove pune dece koja bi trebalo da budu usvojena, a procentualno je vrlo mali broj realizovanih usvojenja.

Što se tiče podobnosti usvojitelja, može se postaviti pitanje da li je društvo nepravedno prema potencijalnim usvojiteljima i neopravdano ih diskriminiše, postavljajući niz uslova koji se ne postavljaju pred biološke roditelje kada rađaju decu? Tako decu mogu da imaju svi, bez bilo kakvih ograničenja, čak i oboleli od teških bolesti, narkomani, teški psihički bolesnici, izvršioc i najtežih krivičnih dela, dok se od usvojitelja zahteva da budu skoro idealni.

Potrebna je saradnja ustanova i stručnih timova u cilju zbrinjavanja dece bez roditeljskog staranja, jer kompleksan postupak zasnivanja usvojenja, organ starateljstva i ustanova u kojoj je zbrinuto dete, ne mogu sami kvalitetno i efikasno da sprovedu. Takođe, primetna je neobaveštenost onih koji žele da usvoje decu o fenomenu usvojenja i strukturi dece, zbog čega bi stručna pomoć trebalo da se podigne na viši nivo, prilikom zasnivanja usvojenja, ali i nakon toga u postadoptivnom periodu kada porodica prolazi kroz različite izazove. Prema mišljenju velikog broja potencijalnih usvojitelja, procedura usvojenja je izuzetno složena i komplikovana, a prema mišljenju stručnih organa i službi, postoji izuzetna nefleksibilnost usvojitelja koji pred njih postavljaju nerealne zahteve u pogledu toga kakvo bi dete trebalo da bude.

Posebno je delikatno pitanje saopštavanje usvojeniku istine o njegovom poreklu. Zakonom nije predviđena takva obaveza, već postoji samo preporuka, što je sporno sa aspekta osnovnih prava deteta. Više pažnje bi trebalo posvetiti ovom pitanju, kroz edukaciju i savetovanje usvojitelja i pronalaženje najboljeg i najbezbolnijeg načina da usvojenik ovu činjenicu prihvati. Centar za socijalni rad i ovde treba da ima ključnu ulogu.

Motivi usvojitelja su vrlo važni, jer želja za usvojenjem deteta može da se javi i usled gubitka svog deteta, želje za očuvanjem braka, potrebe da usvojitelje neko neguje u starosti ili zbog isključivog osećanja krivice usled nemogućnosti da se ima sopstveno dete i tada se postavlja pitanje da li se usvojenjem štite interesi usvojitelja ili deteta bez roditeljskog staranja.

U poslednjim decenijama dvadesetog veka, izvršena je reforma propisa o usvojenju i danas su sva moderna zakonodavstva orijentisana ka što većoj integraciji usvojenog deteta u porodicu usvojitelja i istovremenom prekidu svih veza između deteta i njegove prirodne porodice. Ipak, postavlja se pitanje zakonske mogućnosti da se očuvaju lični kontakti deteta sa njegovim prirodnim

roditeljima i nakon zasnivanja usvojenja, posebno imajući u vidu pozitivna iskustva određenih država, pre svega na teritoriji Sjedinjenih Američkih Država i Australije, koje su se opredelile za koncept otvorenog usvojenja nasuprot zatvorenim procedurama.

Treba napomenuti da se posebno komplikovane situacije mogu javiti nakon razvoda braka usvojitelja i prestanka njihove zajednice života, kada se može postaviti i pitanje međunarodne sudske nadležnosti u postupcima vršenja roditeljskog prava sa elementom inostranosti, a nisu nepoznati ni slučajevi otmice deteta od strane jednog roditelja.⁷² Međutim, zbog kompleksnosti ovog pitanja, ono može biti tema nekog drugog naučnog rada. Kada govorimo o zaštiti samohranih roditelja i usvojitelja u Republici Srbiji, treba poći od analize postojećih pravnih okvira i preporuka.⁷³

Nasleđeni tradicionalni stavovi o roditeljstvu, braku i usvojenju, za posledicu imaju još uvek suzdržan stav prema usvojenju u našoj sredini. Usvojenje treba promovisati, zaista, kao način zbrinjavanja dece, a ne isključivo kao način planiranja porodice, najčešće onih parova koji ne mogu da imaju biološko potomstvo. Cilj je stvoriti svest kod ljudi, da je zbrinjavanje dece bez roditeljskog staranja, obaveza i odgovornost svih članova društvene zajednice, koja podrazumeva obavezu države i njenih organa da stvore uslove i društvenu klimu kako bi se ljudi motivisali da usvajaju decu.

Ana Čović*

Development of adoption throughout history and contemporary legal and social challenges in the field of protection of children without parental care

Summary

The paper will describe the development of the institution of adoption throughout history, from the period of gentile organizations to the adoption of civil codes. Also, legal solutions in the field of adoption in the legislation of the

⁷² Vid. M. Stanivuković, Bitka za decu: O Haškoj konvenciji o zaštiti dece, *Revija za evropsko pravo* XX(2018)2-3, 25-48. <http://revija.pravo.eu.org/index.php/REP/article/view/32/24>.

⁷³ Više u J. Arsić, M. Reljanović, A. Petrović, *Zaštita samohranih roditelja u Republici Srbiji - analiza pravnog okvira i preporuke*, Fondacija Ana i Vlade Divac, Beograd 2015. <http://ricl.iup.rs/592/1/2015%20-%20Zaštita%20samohranih%20roditelja%20u%20Republici%20Srbiji.pdf>.

* PhD in Law, Senior Research Fellow, Institute of Comparative Law, Belgrade, Serbia.

Kingdom of Yugoslavia will be analyzed, namely solutions from the Serbian Civil Code, the General Civil Code of Austria, the Hungarian law that was valid in Vojvodina, as well as the influence of common law and Sharia religious law on the institution of adoption. After that, in the analysis of legal solutions in the period after the Second World War, a parallel will be made between the legal solutions provided for by the Law on Adoption of the Federal Republic of Yugoslavia from 1946, and the Law on Adoption of the SR of Serbia from 1976, the Law on Marriage and Family Relations from 1980 and the Family Law of the Republic of Serbia from 2005, as well as an overview of the roles and tasks of guardianship authorities in the stages of establishment and implementation of adoption. By analyzing the legal solutions that regulate adoption in Serbia, as well as the regulations and experiences of other countries, in order to encourage new solutions that can be applied in the domestic legal system, it is possible to improve the care of children without parental care and improve the position of adopted children.

Keywords: child's rights, adoption, children without parental care, adoptee, adoptive parent, comparative law.

Literatura

Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB), <https://www.jusline.at/gesetz/abgb>.

Arsić, J., Reljanović M., Petrović A., *Zaštita samohranih roditelja u Republici Srbiji - analiza pravnog okvira i preporuke*, Fondacija Ana i Vlade Divac, Beograd 2015. <http://ricl.iup.rs/592/1/2015%20-%20Zaštita%20samohranih%20roditelja%20u%20Republici%20Srbiji.pdf>.

Begović, M., *Šerijatsko bračno pravo*, G. Kon, Beograd 1936.

Bürgerliches Gezetzbuch (BGB), http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html.

Beleške po predavanjima Dragomira Stojčevića, Rimsko pravo, Odbor za udžbenike stručnog udruženja studenata prava, Beograd 1947.

Code civil, <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEX T000006070721>.

Čović, A., Čović, D., Izbor koncepta usvojenja sa aspekta zaštite prava deteta na saznanje svog porekla, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 145(2013), 635-652. <http://ricl.iup.rs/810/1/Izbor%20koncepta%20usvojenja.pdf>.

Čović, A., "Nasilje nad decom - pojavni oblici i mere zaštite", u: *Nasilje u Srbiji - uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije* (ur. D. Kolarić), Kriminalističko-policijska

akademija-Fondacija "Hans Zajdel", Beograd 2014, 368-382, <http://ricl.iup.rs/606/1/2014%20-%20Internet%20i%20društvo%20-%20Čović.pdf>.

Čović, A., Usvojenje u nemačkom i austrijskom pravu, *Strani pravni život* (2014)3, 285-305. http://ricl.iup.rs/601/1/15%20Covic_SPZ-3%202014.pdf.

Čović, A., Usvojenje u pravu Švedske, *Evropsko zakonodavstvo* 13(2014)49-50, 394-403. <http://ricl.iup.rs/821/1/Usvojenje%20u%20pravu%20Švedske.pdf>.

Čović, A., Čović, D., "Usvojenje u pravu Rusije", u: *Uvod u pravo Rusije* (ur. N. Mrvić Petrović, N. Kršljanin, M. Zirojević), Institut za uporedno pravo-Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2017, 329-340. <http://ricl.iup.rs/609/1/2017%20-%20Uvod%20u%20pravo%20Rusije%20-%20Čović%20Čović.pdf>.

Drakić, G., "Građansko pravo na vojvođanskom pravnom području u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca", u: *Harmonizacija građanskog prava u regionu* (ur. D. Marković Bajalović), Istočno Sarajevo 2013, 107-118, <https://www.pravni.ues.rs.ba/Download/Zbornik-Harmonizacija/HGPI4.pdf>.

First same-sex overseas adoption takes place in Sweden (5 September 2017), *The Local*, <https://www.thelocal.se/20170905/first-international-same-sex-adoption-takes-place-in-sweden/>.

Grupa autora, *Priručnik o usvojenju*, Institut za socijalnu politiku, Beograd 1990.

Euronews Srbija, Usvajanje čeka 280 dece: Neki mališani nikada ne nađu roditelje u Srbiji, jedina šansa su im usvojitelji iz inostranstva, Euronews Serbia, 12. februar 2023, <https://www.euronews.rs/srbija/drustvo/77365/usvajanje-ceka-280-dece-neki-malisani-nikada-ne-nadu-roditelje-u-srbiji-jedina-sansa-su-im-usvojitelji-iz-inostranstva/vest>.

Konvencija o pravima deteta, UN, 1989. godine, *Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori*, br. 15/1990 i *Službeni list SRJ*, br. 4/96 i 2/97.

Kuruppuarachchi, Adoption; Comprehensive Comparison Between Roman Law Of Adoption And Its Characteristics In Present Adoption Law, Chambers Tool Kit, <https://chamberstoolkit.com/roman-law/adoption-comprehensive-comparison-between-roman-law-of-adoption-and-its-characteristics-in-present-adoption-law/>.

LOI n° 2013-404 du 17 mai 2013 ouvrant le mariage aux couples de personnes de même sexe.

Mišljenje o primeni člana 95 st. 2 i čl. 317 st. 3 Porodičnog zakona, br. 110-00-00681/2007-14 od 17. jula 2007.

Morgan, L., *Die Urgesellschaft (Ancient Society)*, Stuttgart 1920.

Mršević, Z., *Analiza uslova i načina ostvarivanja biomedicinski potpomognute oplodnje u Srbiji*, Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd 2020, <http://www.labris.org.rs/sites/default/files/Pravna%20Analiza%20BMPO.pdf>.

Porodični zakon, *Službeni glasnik RS*, br. 18/2005, 72/2011 i 6/2015. https://www.paragraf.rs/propisi/porodicni_zakon.html.

Prokop, A., *Porodično pravo – Usvojenje*, Informator, Zagreb 1970.

Stanivuković, M., Bitka za decu: O Haškoj konvenciji o zaštiti dece, *Revija za evropsko pravo* XX(2018)2-3, 25-48. <http://revija.pravo.eu.org/index.php/REP/article/view/32/24>.

Stjepanović, B., Probni smeštaj kao faza u procesu zasnivanja usvojenja, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka: naučno-stručni časopis iz oblasti pravnih nauka* 8(2018)8, 257-267. <http://ricl.iup.rs/420/>.

Zakon o braku i porodičnim odnosima SR Srbije, *Službeni glasnik SRS*, br. 22/80 i 11/88 i *Službeni glasnik RS*, br. 22/93, 25/93, 35/94, 46/95 i 29/01.

Zakon o izmeni čl. 11 Zakona o usvojenju, *Službeni list FNRJ*, br. 24/52.

Zakon o matičnim knjigama, *Službeni list SFRJ*, br. 28/65.

Zakon o izmenama i dopunama Zakona o usvojenju, *Službeni list SFRJ*, br. 10/1965.

Zakon o usvojenju, *Službeni list FNRJ*, br. 30/1947.

Zakon o usvojenju SAP Kosova, *Službeni list SAP Kosova*, br. 30 / 1976.

Zakon o usvojenju SAP Vojvodine, *Službeni list SAP Vojvodine*, br. 24 / 1976.

Zakon o usvojenju SR Srbije, *Službeni glasnik SR Srbije*, br. 17/1976.

Welfare Information Gateway, Postadoption contact agreements between birth and adoptive families, Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau, 2018, http://www.childwelfare.gov/systemwide/laws_policies/statutes/cooperative.pdf.